

БЛИЗЬКОСХІДНИЙ МИРНИЙ ПРОЦЕС 1990-Х РОКІВ: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ*

Стаття надає комплексний аналіз основних етапів врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту, зокрема, мирної конференції в Мадриді 1991 р. та «мирного процесу Осло». Особливу увагу приділено ролі США у врегулюванні конфлікту між Ізраїлем та арабськими країнами наприкінці ХХ століття.

Багаторічне протистояння арабських країн та Ізраїлю, помножене на історичні свідчення неконструктивної участі в близькосхідних подіях світових держав, дає чимало приводів для дорікань у відносній безрезультативності зусиль щодо врегулювання конфлікту в регіоні. Ані відома резолюція ГА ООН № 181 (II), ані угоди у Кепм-Девіді 1979 р., ані інші менш масштабні миротворчі ініціативи не змогли ліквідувати бар'єр ворожнечі між Ізраїлем та його арабськими сусідами.

Особливим періодом в історії арабсько-ізраїльського конфлікту стали 90-ті роки ХХ століття, коли завдяки сприятливим зовнішнім і регіональним обставинам у справі врегулювання конфронтації між Ізраїлем та арабськими державами був досягнутий значний прогрес. Тим не менш, розпочатий у цей час близькосхідний мирний процес не набув незворотного характеру. Причина цього не нова — як і раніше, це недостатнє взаємне врахування позицій та поглядів учасників близькосхідного врегулювання. Як з'ясувалося пізніше, розуміння остаточної картини мирного врегулювання у кожної із сторін було різне. Тому коли мирний процес почав набирати оберти, і євреї, і араби виявили, що він відрізняється від їх власних сценаріїв. Все це призвело

* Захарченко А.М. Близькосхідний мирний процес 1990-х років: історичний аналіз // Східний світ. — 2008. — № 4. — С. 45—50.

до певної стагнації мирного процесу, а згодом — до поновлення арабсько-ізраїльської конфронтації.

З початком 1990-х років пошуку діалогу на Близькому Сході сприяла різка зміна ситуації на міжнародній арені. Припинилася «холодна війна», ослабнула конфронтація між Сходом та Заходом. Одночасно, внаслідок розпаду СРСР і зникнення радянської наддержави як політичної противаги США, арабські країни втратили сильного та надійного стратегічного союзника, що відразу призвело до послаблення їхніх позицій. Сполучені Штати ж перетворилися в єдину наддержаву, що фактично монополізувала роль ключової фігури мирного процесу на Близькому Сході.

Не менш важливу роль у регіональних трансформаціях початку 1990-х років зіграла перемога міжнародної коаліції на чолі зі США у війні в Перській затоці. Війна не тільки довела необхідність якнайшвидшого врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту в рамках побудови нової системи безпеки на Близькому Сході, але й створила сприятливі можливості для нових мирних ініціатив. Близькосхідний мирний процес органічно вписувався як у регіональну, так і в глобальну стратегію Вашингтона, що проголошувала будівництво «нового світового порядку» і пріоритетне місце в ньому мирного врегулювання конфліктів [1].

У 1991 р., в умовах відсутності регіональних та глобальних конкурентів, США стали головним ініціатором арабсько-ізраїльського мирного врегулювання і доклали масу зусиль для залучення протиборчих сторін до столу переговорів. При цьому, прагнення Дж. Буша-старшого використати позитивний потенціал перемоги міжнародної коаліції у війні в Перській затоці, призвело до ідеї скликання міжнародної конференції за участю зацікавлених регіональних і міжнародних сил. В основу американської стратегії в цей період був покладений всеохоплюючий підхід до мирного врегулювання в регіоні, а також концепція «активного залучення», яка відстоювала необхідність активної, ініціативної політики Сполучених Штатів у близькосхідному мирному процесі. На цьому етапі очолений Вашингтоном мирний процес ґрунтувався на принципі паралельного розвитку діалогу між Ізраїлем і сусідніми арабськими державами, при цьому переговори мали відкритий характер.

Практичною реалізацією такого підходу стало проведення в Мадриді 30 жовтня 1991 р. міжнародної мирної конференції з близькосхідного врегулювання, заснованої на резолюціях ООН № 242 і № 338 та принципі «мир в обмін на територію». Крім офіційних коспонсорів конференції — США й СРСР, а також безпосередніх учасників переговорів — Ізраїлю, Сирії, Лівану, Йорданії й палестинців у складі спільної йордансько-палестинської делегації, для участі в роботі конференції були запрошені також представники європейського співтовариства, ООН, країн Магрибу та Ради співпраці арабських держав Перської затоки в якості спостерігачів. Хоча роль міжнародних представників на конференції була цілком номінальною, усі вони активно брали участь у багатобічному треку переговорів, головними завданнями якого було підвищення довіри між арабською й ізраїльською елітами, розширення сфери фінансування регіональних проектів та ін. [2].

Мадридська мирна конференція стала важливою віхою в справі врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту. Однак слід підкреслити, що переговори між протиборчими сторонами під час її проведення не призвели до будь-яких конкретних результатів. Кожен учасник переговорів декларував стандартну для нього точку зору: Ізраїль наполягав на мирному врегулюванні без будь-яких поступок по територіях, а палестинці й сирійці вимагали територіальних поступок як попередню умову для миру, що було найбільшою перешкодою на шляху до досягнення компромісу.

Мирний процес, ініційований палестинською та ізраїльською сторонами в Осло у вересні 1993 р. приніс надію на те, що остаточне врегулювання більш ніж піввікового близькосхідного конфлікту вже неминуче. Безумовно, угоди Осло та взаємне визнання між Ізраїлем та Організацією визволення Палестини (ОВП) стали істотним проривом у нормалізації відносин між протиборчими сторонами. Проте, ані Декларація про принципи 1993 р., ані ряд наступних угод не принесли стабільності в регіон. Друга інтифада, що спалахнула на Західному березі р. Йордан і в секторі Газа у вересні 2000 р., і подальше різке загострення палестинсько-ізраїльського конфлікту, поставили Близький Схід під загрозу нової регіональної війни і знову привернули увагу світової громадськості до цієї проблеми. Такий розвиток подій

порушив питання про те, наскільки ефективною була «формула Осло», за якою розвивався близькосхідний мирний процес, починаючи з 1993 р.

«Формула Осло» стала значним відступом від принципів, вироблених у попередній період, адже на відміну від всеохоплюючого принципу «мадридської формули», вона призвела до прориву тільки на палестинсько-ізраїльському треці, причому, він був досягнутий шляхом секретних переговорів. Також в основу «мирного процесу Осло» було покладене поступове вирішення спірних питань між протиборчими сторонами шляхом укладання проміжних угод.

На думку багатьох американських дослідників, зокрема професора Каліфорнійського університету С. Шпігеля, роз'єднання проміжних переговорів і переговорів про остаточний статус було цілком необхідним, тому що саме їхнє поєднання стало головною перешкодою для палестинців та ізраїльтян на Мадридській мирній конференції 1991 р. Жодна зі сторін не була готова до переговорів про остаточний статус, тому «формула Осло», що передбачала поступове вирішення спірних питань шляхом укладання проміжних угод, була найкращим на той час сценарієм розвитку близькосхідного мирного процесу [3].

Вищезазначену точку зору підтримував і директор Центру міжнародних досліджень Інституту Брукінгса Р. Хаас, на думку якого досвід мирного врегулювання на Близькому Сході доводить, що саме поступове поліпшення відносин між протиборчими сторонами є кращим шляхом до встановлення миру [4]. Загалом, прихильники угод Осло були впевнені, що криза у врегулюванні арабсько-ізраїльського конфлікту, що виникла наприкінці 1990-х років, полягала не в самих угодах, а в тому, що вони не були виконані. При цьому американські політологи, у залежності від своїх політичних переконань, були схильні звинувачувати в зриві угод або арабську, або ізраїльську сторону.

Проте далеко не всі представники американської політичної думки поділяли цю точку зору. Досить численна група американських політологів наполягала, що саме угоди Осло призвели до стагнації, а згодом, до гострої кризи в близькосхідному мирному процесі. Так, Н. Арурі з Массачусетського університету підкреслював помилковість самої формули мирного процесу, що була

вироблена в Осло: у той час як сторони вели боротьбу за другорядні питання, переговори про остаточний статус, що охоплювали набагато більш вагомі для мирного процесу проблеми — палестинське самовизначення й кордони майбутньої палестинської держави, ізраїльські поселення на Західному березі р. Йордан і в секторі Газа, палестинські біженці і Єрусалим — відкладалися на невизначений термін [5].

На думку професора Університету Пенсільванії Я. Ластіка, численні переговори й угоди 1993-2000 рр. — «Осло 1», «Газа-Єрихон», «Осло 2», «Хеврон», «Уай-Рівер», «Шарм-еш-Шейх» — не побудували, а зруйнували довіру між протиборчими сторонами, тому що за кожною проміжною угодою спливали нові невирішені питання, вимоги, і, у результаті, розчарування. Неминуче погіршення палестинсько-ізраїльських відносин значно знизило шанси для досягнення остаточної угоди й, таким чином, Осло виявилось дорогою не до миру, а до війни [6].

На особливу увагу в цьому контексті заслуговує посередницька позиція, яку обрала для себе в цей період адміністрація Б. Клінтона. Слід зазначити, що на відміну від свого попередника, Б. Клінтон віддавав перевагу внутрішньополітичним проблемам, а нова глобальна стратегія Вашингтона робила наголос на підтримку нових демократичних держав із ринковою економікою. Адміністрація Б. Клінтона концентрувала свої зусилля на геоекономічних проблемах і приділяла особливу увагу відносинам із Японією й Китаєм, що, на думку багатьох американських дослідників, призвело до зниження інтересу Вашингтона до близькосхідних проблем у цілому, і до арабсько-ізраїльського конфлікту зокрема [7].

Більшість дій адміністрації Клінтона відбивала намір «локалізувати» проблему, визнаючи те, що вона більше не є центральним пріоритетом зовнішньої політики, що вимагає значного часу й ресурсів. У перші два роки перебування на посаді президента Б. Клінтона, американська адміністрація не виявляла особливої зацікавленості в активізації мирного процесу, у результаті чого основний прорив у врегулюванні відносин між Ізраїлем і ОВП — угоди Осло 1993 р. — були досягнуті без американської участі. При цьому, багатобічний підхід Дж. Буша, який, що важливо, не зменшував домінуючу роль США в мирному процесі, перемінився з приходом

у Білий дім Б. Клінтона ставкою на двосторонні переговори між протидіючими сторонами під одноособовим контролем США [8].

Політика двох адміністрацій Б. Клінтона будувалася на виключенні всіх альтернативних посередників із мирного процесу й впевненості у тому, що ізраїльтяни й палестинці досягнуть остаточної угоди, якщо будуть сидіти віч-на-віч, в ізоляції. У цей період в американських підходах домінували положення концепції «готовності», виходячи з якої, офіційний Вашингтон утримувався від висунення самостійних ініціатив або планів з урегулювання конфлікту, підтримуючи ті компроміси й домовленості, які досягалися протидіючими сторонами. Це пояснювалось необхідністю балансувати між зобов'язаннями перед Ізраїлем і намаганням підтримувати позитивний імідж в очах арабського світу, з метою збереження конструктивних відносин з обома сторонами конфлікту.

Замість тиску на обидві сторони з метою швидкого просування до угоди, американська адміністрація взяла на себе роль «стимулятора», залишивши сторонам право самим визначати темп. У 1996 р. криза в мирному процесі та його подальша стагнація, завдала фатального удару по цій стратегії, у результаті чого, друга адміністрація Б. Клінтона помітно підвищила свою посередницьку активність у врегулюванні арабсько-ізраїльського конфлікту [9]. Тим не менш американська дипломатія другої половини 1990-х рр. зосередилась в основному на забезпеченні технічної сторони двосторонніх контактів, і тільки після провалу кемп-девідських переговорів у липні 2000 р. Б. Клінтон уперше висуває самостійний американський план з урегулювання палестинсько-ізраїльського конфлікту.

Американська дипломатія 1990-х рр. також не завжди була послідовна у своїх підходах щодо основних проблем мирного врегулювання, зокрема, до проблеми ізраїльських поселень на окупованих територіях. Щодо палестинської проблеми, то незважаючи на те, що необхідність її якнайшвидшого вирішення визнавала-ся як Дж. Бушем, так і Б. Клінтоном, позиція обох президентів у мирному процесі, швидше, відбивала визнання Сполученими Штатами домінування проблем ізраїльської безпеки над проблемою палестинського самовизначення, що було продемонстровано

як у процесі організації Мадридської мирної конференції, так і в роки «мирного процесу Осло».

Крім того, продовж усього мирного процесу, розпочатого в 1991 р. у рамках Мадридської мирної конференції, Вашингтон успішно утримував усіх інших потенційних посередників, насамперед Європейський Союз та Росію, на периферії дипломатичного процесу. Роль останніх у мирному врегулюванні була мінімальною, що значним чином стримувало можливості їхнього конструктивного впливу на перебіг арабсько-ізраїльських мирних переговорів. Згодом, визнання необхідності перегляду такого підходу призведе до розширення кола посередників та створення в 2002 р. за ініціативою Дж. Буша-молодшого міжнародного «Квартету» посередників у складі США, ЄС, ООН і Росії.

Щодо загальної оцінки близькосхідного мирного процесу 1990-х років, то найбільш вдалим можна вважати ізраїльсько-йорданський трек переговорів, що закінчився у 1994 році підписанням повномасштабного мирного договору між двома країнами. Певного успіху вдалося досягти також на ліванському напрямку — у травні 2000 р. Ізраїль вивів війська з Південного Лівану, а також погодився на розташування в південноліванській «зоні безпеки» обмеженого контингенту міжнародних сил. Тим не менш мирної угоди між країнами підписано не було. Стосовно сирійського треку мирного врегулювання, то він досі залишається найбільш проблематичним, адже тут між протиборчими сторонами залишається суттєві територіальні протиріччя, а саме конфлікт навколо Голанських висот.

Таким чином, незважаючи на значні досягнення мирного врегулювання 1990-х рр., Ізраїлю та арабським країнам так і не вдалося покласти кінець затяжному й кровопролитному близькосхідному конфлікту. Залишилися невирішеною ціла низка суттєвих проблеми арабсько-ізраїльського мирного врегулювання, а саме проблема політичного самовизначення палестинців, Єрусалиму, ізраїльських поселень, Голанських висот та біженців. Єдине, що можна зробити в цій складній ситуації — будувати діалог із самого початку, і, відроджуючи близькосхідне мирне врегулювання, безумовно, слід враховувати позитивний і негативний досвід попередніх угод.

На нашу думку, активний, ініціативний підхід Сполучених Штатів до проблеми арабсько-ізраїльського мирного врегулювання разом із неухильним дотриманням принципу «мир в обмін на територію» і резолюцій РБ ООН № 242 і № 338 (не допускаючи їхніх різних трактувань), стимулюванням протиборчих сторін до реалізації досягнутих раніше домовленостей, а також виробленням чіткої схеми й механізму подальшого переговорного процесу шляхом її узгодження з Ізраїлем, всіма арабськими учасниками конфлікту, а також членами міжнародного «Квартету» посередників, залишається на сьогоднішній день однією з ключових умов для поновлення активної фази арабсько-ізраїльського мирного процесу на всіх його треках і досягнення повномасштабного мирного врегулювання в регіоні.

Список використаних джерел

1. President Bush's Address to Congress on End of the Gulf War. March 6, 1991 // American-Arab Affairs. — 1991. — № 34. — P. 167.
2. Quandt W. Peace process. American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict since 1967. — University of California Press, 1993. — P. 46.
3. Spiegel S. Continue the Peace Process? — Yes, It's Leading to a New Era // Middle East Quarterly. — 1995. — № 9. — P. 24.
4. Haas R. The Middle East: No More Treaties // Foreign Affairs. — 1996. — № 5. — P. 59.
5. Aruri N. Palestine — How to Redress the Wrongs of Oslo // Middle East International. — 1996. — October 25. — P. 20.
6. Lustick I. The Oslo Agreement as an Obstacle to Peace // Journal of Palestinian Studies. — 1997. — № 1. — P. 63.
7. Hansen B. Unipolarity and the Middle East. — New York: St. Martin's Press, 2001. — P. 121.
8. Hadar L. America's Moment in the Middle East // Current History. — 1996. — № 597. — P. 4.
9. Secretary of State Madeleine K. Albright Speech on the Israeli-Palestinian Peace Process to the National Press Club, Washington D. C. 6 August 1997 // Journal of Palestinian Studies. — 1997. — № 1. — P. 153-156.